

TANNYELVI DISZKRIMINÁCIÓ ÉS CIGÁNY MUNKANÉLKÜLISÉG

Nem ismeretlen a magyar közgondolkodásban az a vélemény, amely szerint társadalmi diszkrimináció nálunk viszonylag ritkán fordul elő. Egy nemrég megjelent enciklopédiában a nyelvi politikáról szóló cikk szerzője, Balázs Géza például a következőket írja: „Magyarországon ma kisebb nyelvpolitikai feladatok vannak (...) leginkább a cigánysággal kapcsolatban vetődnek föl nyelvpolitikai teendők: például a kétnyelvűség változatai, az írástudatlanság, a cigánynyelv státuskérdése.” A teendők illetően megemlítésénél többet aztán a szerző nem is köt az olvasó orrára.

Ebben a cikkben azt fogom bemutatni, hogy a helyzet távolról sem ily rózsás. Magyarországon ma a cigánynépeség egy része tannyelvi diszkrimináció áldozata, s ebből következően válik munkanélkülivé. Alapvető nyelvi emberi jogaik sérülnek, és ez a jogsérelem egy életre meghatározza esélyeiket az emberibb életre.

A nyelvi alapon meghatározott csoportok közötti diszkriminációt lingvicizmusnak nevezik. A szakkifejezés Tove Skutnabb-Kangasnak egy 1988-ban publikált könyvében fordul elő először; itt most egy nemrég magyarul is megjelent tanulmányából idézem: „A rasszizmus, az etnicizmus és a lingvicizmus definíciónk szerint olyan ideológiák, struktúrák és cselekvési módok, amelyeket a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem materiális) forrásoknak »faj«, etnikum-kultúra vagy nyelv alapján meghatározott csoportok közti egyenlőtlen elosztásának legitimálására, kialakítására és újratermelésére használnak.”

Colin Baker a lingvicizmust a nyelveknek olyan használataként határozza meg, amely „a társadalmi erőforrások és hatalom egyenlőtlen elosztásának legitimálását és reprodukálását eredményezi”.

Kemény István 1994-es cigányvizsgálatából tudjuk, hogy az általános iskola nyolc osztályát el nem végző 25–29 éves romák között „a legnagyobbak és valószínűleg a legfontosabbak az anyanyelv szerinti különbségek”. A nyolc osztálynál kevesebbet végzők a magyar anyanyelvű cigányok 22,9%-át, a román

anyanyelvűek 41,6%-át és a cigány anyanyelvűek 48,2%-át teszik ki. A román és a cigány anyanyelvű gyermekeknek szinte mindegyike kénytelen egy számúra vadidegen nyelven (magyarul) megkezdeni iskolai tanulmányait, mivel Magyarországon cigány tanítók alig találhatók, és a cigány nyelvű oktatás is ritka, mint a fehér holló.

Az 1980-as évek közepén Csongor Anna 130 cigányosztályt vizsgált meg 37 iskolában, s a következőket találta: „A cigány anyanyelv vagy a kétnyelvűség az általunk megfigyelték közül egyik helyen sem merült fel kiválasztási szempontként. Egyetlen helyen volt csak olyan – napközis – nevelő, aki érti és beszéli azt a nyelvet, amit a gyerekek otthon használnak. A cigányosztályok jelenlegi gyakorlatában az anyanyelven tanítás lehetősége nem játszik szerepet. De ugyanilyen kevésbé valósul meg a többségi nyelv elsajátíttatásának felzárkóztató funkciója is.”

Láttuk az imént, hogy a nem magyar (román és cigány) anyanyelvű cigányok között az általános iskola nyolc osztályát el nem végzők kétszer annyian vannak, mint a magyar anyanyelvű cigányok között. A cigány anyanyelvűek száma az 1990-es népszámlálás szerint hazánkban 48 072 volt, ami nyilvánvalóan alacsonyabb szám a valóságosnál.

Kemény István azt is írja, hogy „egyelőre a roma-gyerekek nagy többségénél (...) az a gond, hogy tartós munkanélküliség vár azokra, akik az általános iskolát nem végzik el”. Azt látjuk tehát, hogy a nem magyar anyanyelvű cigánygyerekeket érő tannyelvi diszkrimináció, tehát az, hogy iskoláikat el sem kezdenek anyanyelvükön, összefügg iskolázatlanságukkal, ami aztán meghatározza helyüket a munkaerőpiacon.

Az oktatásban érvényesülő anyanyelvi diszkrimináció munkanélküliségre kárhozzátja a romákat.

A Nemzeti alaptanterv ezt a helyzetet konzerválni igyekszik, így azt kell mondanunk róla, hogy a lingvicizmus jegyeit viseli magán. Állításunk igazolására a NAT 19. oldaláról idézzük a következőket: „A *nyelvközpontú kisebbségi oktatás* célja, hogy a domináns magyar nyelvű

ISKOLÁIKAT EL SEM KEZD-
HETIK ANYANYELVÜKÖN,
ÖSSZEFÜGG ISKOLÁZATLAN-
SÁGUKKAL, AMI AZTÁN MEG-
HATÁROZZA HELYÜKET A
MUNKAERŐPIACON. AZ OK-
TATÁSBAN ÉRVÉNYESÜLŐ
ANYANYELVI DISZKRIMINÁ-
CIÓ MUNKANÉLKÜLISÉGRE
KÁRHOZZATJA A ROMÁKAT.

vű tanulók számára biztosítja anyanyelvük másodnyelvként való elsajátítását. Ebben az oktatási típusban a tanítási nyelv a magyar nyelv, a kisebbségi anyanyelv oktatása első osztálytól a NAT élő idegen nyelv tantervi követelményeinek figyelembevételével történik. A *cigány felzárkóztató oktatás* (...) tartalmazhatja valamely cigány nyelv oktatását is a nyelvoktatási típus követelményeinek megfelelően.”

A NAT tehát legalábbis azt sugallja, hogy a dominánsan magyar anyanyelvű cigánygyermek anyanyelvüket másodnyelvként elsajátíthatják, illetve tanulhatják az iskolában úgy, mint egy élő idegen nyelvet. A NAT-nak ez a része tele van szociolingvisztikai és pedagógiai nonszenszsel. Hogy ezen túl mennyire lingvisticista, azt talán bemutathatjuk, ha lefordítjuk ezt a szöveget úgy, hogy ne magyarországi cigányokra, hanem szlovákiai magyarokra vonatkozzon. Íme az eredmény: Az oktatás célja, hogy a dominánsan szlovák anyanyelvű tanulók számára biztosítsa magyar anyanyelvük másodnyelvként való elsajátítását. A tanítási nyelv a szlovák, a magyar oktatása az élő idegen nyelv tantervi követelményeinek figyelembevételével történik.

Az a tény, hogy a cigány és román (beás) anyanyelvű kisiskolások nem járhatnak olyan iskolába, amelyben anyanyelvükön folyik az oktatás, összefüggésben szemlélendő azzal, hogy a többségi (magyar) anyanyelvű romáknak 77%-a, de a kisebbségi (román és cigány) anyanyelvűeknek csupán 58, illetve 52%-a végzi el a nyolc osztályt.

A cigányság egy részét érő nyelvi diszkrimináció „megindoklásában” nálunk sem ismeretlen az az érv, hogy „nincs irodalmi nyelvük, túl sok nyelvjárást beszélnek, egymást sem értik”. Ez az érv egyáltalán nem egyedi, szó sincs arról, hogy csak a magyarországi cigányokról mondanának ilyesmit a hazai nem cigányok. Phillipson és Skutnabb-Kangas (1997:25) nagyszámú kisebbség nyelvi jogi helyzetét elemezve jutott a következő általánosításra:

„A nyelvek »dialektusnak«, »népnyelvnek«, »tájnyelvnek« minősítése arra szolgál, hogy a hatalmat nem birtokló nemzetek önrendelkezésre irányuló törekvéseit kizárják, arra hivatkozva, hogy esetükben hiányzik a nemzeti lét egyik feltétele, a teljesen kifejlesztett nyelv. Így az állammal nem rendelkező nemzeteket vagy népeket társadalmilag fogyatékosnak, a nemzetközi színen pedig láthatatlan nem szereplőknek tekintik.”

A „túl sok nyelvjárást beszélnek ahhoz, hogy anyanyelvükön oktathassa őket az állam” érv ignorálja azt a nyelvi emberi jogot, hogy mindenki anyanyelvén kezdhesse meg iskolai tanulmányait. Az EBESZ

1996 októberében közzétett kisebbségi oktatási ajánlásaiban többek között az áll, hogy „a gyermekek fejlődésében az oktatás első éveinek sarkalatos fontossága van. Az oktatási kutatások azt mutatják, hogy az iskola előtti (óvodai) években a tannyelv ideális esetben az anyanyelv kell legyen. Ahol lehet, az államok lehetővé kell tegyék a szülőknek, hogy éljenek ezzel a lehetőséggel... A kutatások azt is megmutatják, hogy az általános iskolában a tanításnak ideális esetben anyanyelven kell folynia. A kisebbségi nyelvet tanítani kell tantárgyként. Az állam hivatalos nyelvét szintén tanítani kell tantárgyként, s lehetőleg olyan kétnyelvű tanárok tanítsák, akik jól ismerik a gyermekek kulturális és nyelvi hátterét. Az általános iskolai oktatás vége felé néhány gyakorlati vagy nem elméleti tantárgyat az államnyelven kell tanítani. Ahol lehet, az államok lehetővé kell tegyék a szülőknek, hogy éljenek ezzel a lehetőséggel”.

A „túl sok nyelvjárást beszélnek ahhoz, hogy anyanyelvükön oktathassa őket az állam” érv ma Magyarországon egyáltalán nem számít szalonképtelennek, amit az is mutat, hogy parlamenti pártjaink között nehéz lenne különbséget tenni a tekintetben, hogy ezt az érvelést miként ítélik meg.

Ismert az az eset, hogy 1979-ben az USA Michigan államában, Ann Arborban egy bíróságnak egy fekete gyerekeket érő oktatási diszkriminációról szóló perben azt is el kellett döntenie, hogy a sztenderd amerikai angol és a néger angol (=Black English Vernacular) egy nyelv-e vagy kettő. Ha ugyanis egy nyelv, akkor nem állhat fenn a nyelvi alapú oktatási diszkrimináció. A döntés salomoni volt, de a bíró kötelezte az Ann Arbor-i iskolaszéket, hogy képezzék tovább tanáraikat, s tegyék őket alkalmassá arra, hogy az iskolába néger angollal érkező gyerekeket felismerjék, s számukra speciális, a sztenderd angol olvasásának elsajátítását lehetővé tevő tananyagokat és módszereket fejlesszenek ki. Amikor az egyetemen az Ann Arbor-i pert tanítom, azzal a költői kérdéssel szoktam befejezni az órát, hogy *nyelvkészleti szempontból melyik két változat különbözik jobban? A sztenderd amerikai angol és a néger angol vagy a sztenderd magyar és a magyarországi cigány nyelvjárások?* A válasz triviális, és a belőle levonható oktatási jogi következtetés szomorú: a magyarországi cigányság egy részének helyzete sokkal rosszabb, mint az amerikai négerké.

Horn Gábor országgyűlési képviselő a Nemzeti alaptantervről írt cikkében azt a költői kérdést tette föl: „Mi van azokkal a gyerekekkel, akik már 14 éves korukban elveszítik minden esélyüket egy emberhez méltó életre?” És mi van azokkal – teszem hozzá Horn kérdéséhez –, akik már 5-6 évesen elvesztik minden esélyüket?